

O'ZBEK AMALIY TILSHUNOSLIGI VA LINGVODIDAKTIKASI MASALALARI

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani
materiallari to'plami

20 21-yil
-oktabr

TOSHKENT

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM
VAZIRLIGI**

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA‘LIMI VAZIRLIGI

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK TILI VA
ADABIYOTI UNIVERSITETI**

**“O‘ZBEK AMALIY TILSHUNOSLIGI VA
LINGVODIDAKTIKASI MASALALARI”
mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari
(2021-yil 20-oktabr)**

Toshkent - 2021

TASHKILIY QO'MITA

Sirojiddinov Shuhrat Samariddinovich (Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti)

Jamoliddinova Odinaxon Rustamovna (Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi)

Mamaraimova Nasiba Yadgarovna (Xalq ta'limi vazirligi)

Hamroyev G'ofir Hasanovich (O'zR Vazirlar Mahkamasining Ma'naviyat va davlat tilini rivojlantirish masalalari departamenti)

Nosirov Abdurahim Abdumutallipovich (Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi)

Sattorov Shuhrat Shavkatovich (Respublika ta'lim markazi)

Shakarov Zohid Xolboyevich (Davlat test markazi)

Mengliyev Baxtiyor Rajabovich (Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti)

Raupova Laylo Raximovna (Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti)

Shaxabitdinova Shoxida Xashimovna (Andijon davlat universiteti)

Abdirashidov Zaynabidin Sharabidinovich (Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti)

Jo'raqo'ziev Nodir Imomqo'ziyevich (Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti)

Yusupova Tursunoy Axmedovna (Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti)

Xamroeva Shahlo Mirdjonovna (Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti)

Abdiraimov Shohruh Samad o'g'li (Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti)

Mavlonova Klara Mahmudovna (Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti)

Gulyamova Shaxnoza Kaxramonovna (Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti)

TAHRIR HAY'ATI

Mengliyev Baxtiyor Rajabovich

Raupova Laylo Raximovna

Mavlonova Klara Mahmudovna

Abdiraimov Shohruh Samad o'g'li

Gulyamova Shaxnoza Kaxramonovna

Ishonxonova Iroda Abduvoxitovna

Ortiqova Hamida Mahmud qizi

Saidova Farida Allayor qizi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shamsimammedov I. O‘zbek tili diplomatik terminlari izohli lug‘ati. – Toshkent, 2020.
2. Stanko N. Diplomatiyada tildan foydalanish. – Toshkent, 2001.
3. Definition from The World Book Dictionary (Chicago: World Book Inc., 1995).
4. Громько А.А., Ковалев А.Г., Дипломатический словарь. Том 1, А-И. – Москва, 1989.

LINGVISTIK TA’MINOTDA TURK VA O‘ZBEK TILLARIDAGI LEKSEMALARNING DERIVATIV IMKONIYATLARI

Anvarbek TURDIALIYEV,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o‘zbek tili va adabiyoti universiteti
tayanch doktoranti

Annotatsiya. Texnika asrida rivojlanoyatgan barcha sohalar qatorida tillarni avtomatik tarjima qilish(mashina tarjimasini) ham rivojlanyapti. Avtomatik tarjima jarayonida qo‘shma so‘z, so‘z birikmalar tarjimasini va so‘zlarning alohida kodlash va tasniflash talab etiladi. O‘zbek va turk tillarida barqaror birikmalar tarjimasini o‘zbek-ingliz tiliga nisbatan yengil bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: so‘z birikmasi, so‘z turkumi, leksema, frazeologiya, avtomatik tarjima, turk tili, qo‘shma so‘z.

Ma’lumotlar bazasiga qo‘yiladigan asosiy talablardan biri uning muayyan doirada chegaralanganligidir. Bu chegara leksema shakllar miqdori va gap shakllar turlari bilan belgilanadi. O‘zbek va turk tillari bir til oilasiga mansub, shuning uchun ularning lug‘at tarkibini tashkil qiluvchi leksemalarning yasalish xossalari o‘xshashdir. Tarjimon dasturining lingvistik modulini shakllantirishda birinchi galda morfologik tahlil muhim ahamiyatga ega. Zero matnni tarjima qilishda dastlab analiz va undan keyin sintez jarayoni amalga oshadi. Avvalo, matnning morfologik holatini muvoffiqlashtirishi lozim. O‘zbek tilining izohli lug‘ati hamda Turk tilida chop etilgan “Karshilastirmali Turk Lehçeleri Sözlugu”; “Kultur Bakanligi” (Ankara. 1992), “Türkçe Sözlük: 4 Ciltlik” hamda turkcha –o‘zbekcha, o‘zbekcha-turkcha Berdaq Yusuf muallifligidagi lug‘at kitobidan foydalangan holda so‘z turkumlari lug‘ati tuzildi. So‘z turkumiga kiruvchi leksemalarning miqdori chegaralangan va uslubiy jihatdan tanlab olindi. Shunga ko‘ra semantik tahlildan so‘ng, har bir so‘z turkumining mantiqiy tahlili, ya’ni leksema shakllarning me’yoriy va me’yordan tashqarida bo‘lgan vaziyatlari o‘rganildi. O‘zbek tilida qo‘shimchalarning leksemaga qo‘shilish tartibi quyidagicha:

1) prefiks+ 2) asos+ 3) so‘z yasovchi qo‘shimcha+ 4) lug‘aviy shakl hosil qiluvchi qo‘shimcha+ 5) sintaktik shakl hosil qiluvchi qo‘shimcha:

1)ham; 2)shahar; 3)likm; 4)lar; 5)imiz; 5)dan.

Mashina tarjimasida morfotaktika muhim o‘ringa ega. Quyida turk va o‘zbek tillaridagi so‘zlarning turli asos (mustaqil so‘z turkumlari)dan affiksatsiya va kompozitsiya usuli bilan yasash modellari ko‘rsatilgan:

Ot so‘z turkumini hosil qilish modeli:

asos ot + affiks =ish+çi (ishchi)

asos fe‘l + affiks =>inan+ç (ishonch)

asos fe‘l + affiks=>say+gı (hurmat)

asos ot + asos ot=>göz+lük (ko‘zoynak)

asos sifat+ asos ot=eğlen+ce (ko‘ngilochar)

asos ot + asos ot + affiks= göz+lük+çü (optika mutaxassisi)

asos fe‘l + asos ot=öpüş+cük (bo‘sa,o‘pich)

asos fe‘l + affiks= done+meç (burilish)

Tahlil natijasida turk tilida ot yasovchi 35 prefiks (faqat o‘zlashgan so‘zlardagina prefikslar uchraydi), 65 turdagi ot yasovchi qo‘shimchalar va shakl yasovchi qo‘shimcha. aniqlandi. Shuningdek, asosi qaysi so‘z turkumidan hosil bo‘lganligiga ko‘ra to‘plangan affikslar tasniflab chiqildi:

Sifat so‘z turkumini hosil qilish modeli: turk tilidagi sifat so‘z turkumining semantik tahlili 30ta prefiks, 25 affiks, 3ta sifat darajalarini. (- Basit sifatlar, - Pekiştirme sifatları, Küçültme sifatları -ca, -ce, -cik, -cik, -cuk, -cük, -(i)msı, -(i)msi, -(i)mtırak, -(i)mtrak);

asos fe‘l + affiks=aç+ı+k (ochiq)

asos ot + affiks=kilit+li (qulflangan)

asos ot + asos ot +affiks=yemek+li+k (pishirilgan)

asos ot +affiks=ulus+al =(milliy)

asos sifat + ot=kaba adam (bezori)

asos ot+sifat=dağarçığı geniş (serob)

asos olmosh+ot+sifat+li=her zamon geçerlı(ajralmas)

asos ot + asos ot + affiks=gündüz+lü öğrenci

asos fe‘l +affiks=çalış+kan(tirishqoq)

asos olmosh + ravish+ot=her geçen gün (kundalik)

asos sifat +affiks=çare+siz (nochor, pulga zoriqqan)

asos fel + affiks= boyadı (bo‘yalgan)

Fe‘l so‘z turkumini hosil qilish modeli: Semantik tahlil natijasiga ko‘ra fe‘l yasovchi 20ta fe‘l yasovchi qo‘shimchalar, shuningdek, fe‘llardagi zamon, shaxs-son, mayl, nisbat, vazifa shakllari, o‘timli-o‘timsiz, bo‘lishli-bo‘lishsiz fe‘llar, fel so‘z turkumini shakllantirishga xizmat qiladi.

asos ot + affiks=>geviş+e (nur sochmoq)

asos sifat + affiks=> dar+al(qisqarmoq)

taqlid so‘z + ot=>mırıl+da (buzmoq)

asos sifat + affiks =>temiz+le (tozalamoq)
asos fe'l+ affiks=>dayan+ish(birdam bo'lmoq)
asos fe'l + affikst =>gülü+mse (tabassum qilmoq)
asos ot+affiks=gözü+k(ko'rindi)
asos ot + affiks =>küçü+l (qisqaradi)

Ravish so'z turkumini hosil qilish modeli: Semantik tahlil 12ta ravish yasovchi affiks, fors va arab tilidan o'zlashgan so'zlarning oldiga so'z qo'shish yo'li bilan yasalgan ravishlar, shakl xosil qiluvchi 3ta ravish darajalari ravishlarga darajalanish ma'nosini yuklashini namoyon etdi.

ravish + ot=>geç vakit (kechki payt)
olmosh + ot = her firsatta (har doim, har fursatda)
ravish+ravish=acik acik (ochiq- yaqol)
ravish+ot+affiks=az tuz+lu (kam, oz)

turk tilida olmosh so'z turkumining turlari aniqlandi.

Grammatik kategoriyalarni semantik tahlil qilish natijasida 100 dan oshiq fe'lli frazeologik birliklar, bog'lovchining (jadvalda), O'zbek tili so'z turkumlarini semantik tahlil qilish quyidagi natijalarni voqealantirdi:

Qo'shma otning yasalish modellari:

Ot+ot=>atirgul
Ot+fe'l=>dunyoqarash
Son+ot=>uchburchak
Son+fe'l=>beshotar
Ot+sifat=>ustabuzarmon
Fe'l+fe'l=>iskabtopar
Fe'l+ot=>savacho'p

Affiksatsiya usuli bilan ot yasashda quyidagi jihatlar kuzatildi: asosi ot turkumidan iborat so'zlardan yasovchi affikslarning 38 turi, fe'l asosli so'zlardan 52ta affiks, asosi sifatdan iborat bo'lgan 9 ko'rinishdagi ot yasovchi affiks, asosi taqlid so'zdan iborat 5 ko'rinishdagi ot yasovchi affiks turlari aniqlandi, prefiks miqdoran o'ta oz bo'lib, mavjudlari ham o'zlashgandir[Abduraxmonova. 2018].

Qo'shma sifatning quyidagi modellari aniqlandi:

ot +ot=>bodomqovoq
sifat+ot=>qimmatbaho
ot+fe'l(+ar) =>xalqsevar
ravish+ fe'l(+ar) => tezyurar
ot+aro(umum, yarim, rang) => xalqaro

Sifat yasovchi affikslarning ja'mi 115 ko'rinishi, old qo'shimchalarning 8 ko'rinishi, ozaytirma daraja qo'shimchalarining 8 xili, orttirma daraja hosil qiluvchi vositalarning 11 xili, ozaytirma daraja hosil qiluvchi vositalarning 4 xil ko'rinishi borligi aniqlandi.

Qo'shma fe'lning quyidagi modellari aniqlandi:

ot+fe'l=>bayon qilmoq

sifat+fe'l=>yaxshi ko'rmoq

fe'l+fe'l=>sotib olmoq

son+fe'l=>bir qilmoq

ravish+fe'l=>hozir qilmoq

O'zbek tilida fe'l yasovchi affikslarning 60, modallik ma'noni ifodalovchi 6 turi, fe'l nisbatlarini shakllantiruvchi qo'shimchalarining 26, fe'llarning inkor shaklini ifodalovchi 4, mayl qo'shimchalarining 30, zamon qo'shimchalarining 31, shaxs-son qo'shimchalarining 23 ko'rinishi mavjudligi kuzatildi [1].

Qo'shma ravishning quyidagi modellari aniqlandi:

Olmosh+ravish=>u yerga

Olmosh+ot=>har zamon

Alla+olmosh=>allaqachon

Alla+ot=>allavaqt

Ravish yasovchi affikslarning umumiy 50 ko'rinishi, old qo'shimchalarning 2 turi aniqlandi. Son so'z turkumi ma'noviy turlarini hosil qiluvchi affikslarning 10 ko'rinishi aniqlandi. O'zbek tilida kishilik, o'zlik, ko'rsatish, so'roq, belgilash, bo'lishsizlik, gumon olmoshlari aniqlandi. Ko'plik qo'shimchasi umumiy holda -*lar* ko'rinishda bo'ladi.

O'zbek tilida 6ta kelishik mavjud bo'lib, bosh kelishik qo'shimchasiz. Egalik qo'shimchalari birlik va ko'plik shakllarining 10ta, kichraytirish, erkalash qo'shimchalarining 14ta, yuklama qo'shimchalarning, ko'makchilarning, bog'lovchilarning turlari aniqlandi. Barcha yig'ilgan so'z yasovchi affikslar va grammatik ko'rsatkichlar bo'yicha natijalarga erishildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduraxmonova N.Z. Inglizcha matnlarni o'zbek tiliga tarjima qilish dasturining lingvistik ta'minoti(sodda gaplar misolida); f.f.d. (PhD)darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Toshkent-2018

2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати (А.Мадвалиев таҳрири остида.) 5 жилд. -Тошкент, 2006-2008.

3. Mastnan Ye. The nature of scientific/technical texts from viewpoint of translation studies. Bachelor degree diploma. 1984.

4. Хорошилов А.А. Теоретические основы и методы построения систем фразеологического машинного перевода: Дисс. ...д- ра тех. наук. - М., 2003;

5. Ризаев С. Ўзбек тилининг лингвостатистик тадқиқи: Филол. фан. д-ри. ... дисс. автореф. - Тошкент, 2008. - 50 б.

6. Sak H., T. Güngör, and M. Saraçlar Turkish Language Resources: Morphological Parser, Morphological Disambiguator and Web Corpus;Boğaziçi University, Computer Yengineering Department, Bebek, 34342 İstanbul, Turkey

MUNDARIJA

AMALIY TILSHUNOSLIK, KOMPYUTER VA KORPUS LINGVISTIKASI MUAMMOLARI

Kirish soʻz.	3
Раупова Л. Ўзбек тилшунослигида грамматик терминларнинг тадқиқи масаласи... 5	5
Менглиев Б., Гулямова Ш. Корпус лингвистикасида кўп маъноликни бартараф этиш тажрибаси хусусида.....	9
Хамроева Ш ., Мамадалиева Н. Айрим туркий тиллар морфоанализаторларининг шарҳи	14
Turibekov M. Yozuv va uning tarixiy-ijtimoiy turlari haqida.....	19
Юсубова Р. Синтактик ортиқчалик ва шаклий-мазмуний номувофиқлик	23
Гулямова Ш. Полифункционал ва кўп маъноли сўزلарни фарқлашда локализация hodisasi.....	27
Элова Д. Ўзбек тили миллий корпуси учун чегараланган лексикага хос сўزلарни теглаш масаласига оид.....	30
Менглиева М. Наракат тарзи функционал семантик майдон сифатида.....	35
Атабоев Н. СОСА манбаларида морфологик birliklar тадқиқи.....	39
Abduraxmonova N., Tuliyeu U. Oʻzbek tili elektron korpusining (http://uzbekcorpus.uz/) leksikografik imkoniyatlari xususida.....	43
Амонтурдиева Ш. Ёзма диний матнларнинг имловий хусусиятлари	45
Umurqulov Z. Qiyoslash-taqqoslash hayotiy ehtiyoj	48
Xoliyorov Oʻ. Taʼlimiy veb-resurslar va til korpuslari	53
Safarova G. Evfemizmlarning nutqiy voqelanishida pragmatik omillarning taʼsiri.....	57
Ikromov A. “Devonu lugʻatit turk” da suvga oid ekologik terminlar	61
Намраев Н. Газета матнида ифодавийликни оширувчи воситалар роли.....	66
Axmedova D., Hamidova I. Semantik razmetka: belgi va guruhlar	72
Muhammad Humayun Nadim Afgʻoniston oʻzbeklari toʻy-marosimlarida osh leksemalari etnonimlarining lisoniy talqini	76
Abdullayeva O. Internet korpus sifatida. til korpusining internet matnlaridan farqli jihatlari.....	79
Saidaxmedova O. Oʻzbek tilida <i>-di</i> oʻtgan zamon qoʻshimchasining oʻzlashtirilishi masalasi	83
Zaripov R. Oʻzbekistonda zamonaviy til siyosatining shakllanishida respublikada qabul qilinayotgan meʼyoriy hujjatlarning roli.	87
Холибекова О. Фитокомпонентли ва зоокомпонентли ибораларни таржима қилиш усуллари	92

Xamidova D. O‘zbek va ingliz tillaridagi iqtisodiy atamalarning lingvistik tahlili va tarjima muammolari	99
Achilova R. antonomaziyaning o‘zbek tilshunosligidagi o‘rni	102
Сайдуллаева С. Ўзбек ва инглиз тилларида нутқий этикетларнинг шаклланиши ва ишлатилиши	105
Муртазаев А. Илмий матнлардаги содда гаплар синонимиясини аниқлаш долзарб вазифа	108
To‘rayeva D. Shaxsiy yozishmalarda qo‘llangan noadabiy undosh tovushlarning hududiy xususiyatlari.....	113
Sabirova E., Qurvonaliyev J. Zamon talabi: o‘zbek tilining izohli lug‘atida huquqiy terminlar.....	117
Eshboyev Q. Harakat tarzi shakllarining badiiy-uslubiy vazifalari.....	121
Ortiqova H. Assotsiativ strukturaning she‘riy matndagi tahlili.....	124
Набиева М. Белги англатувчи терминларида шаклдошлик	128
Muhiddinova G. Nutqiy etiketlarning o‘zbek tilshunosligida o‘rganilishi	131
Anorqulova O. Ayrim xalq og‘zaki ijodi manbalarida ota konseptiga doir misollar talqini.....	134
Курбаназарова Н. Никoh тўйи маросимлари билан бог‘лиқ диний-ақидавий қарашлар	138
Махмудов Ш. Лексеманинг антонимига ишораси орқали пресуппозициянинг ифодаланиши	142
Хирожиддинова М. “Сабъаи сайёр” достонида ранглар гармонияси	147
Mavlyanov S. “Diplomatiya tili” tushunchasi, diplomatiyada tildan foydalanish ko‘nikmasi	152
Turdialiyev A. Lingvistik ta‘minotda turk va o‘zbek tillaridagi leksemalarning derivativ imkoniyatlari	156
Axmedova X. Bir so‘z turkumi doirasidagi omonimlikni farqlovchi matematik modellari	160
Yoqubova S. Shaxsiy yozishmalarda noadabiy leksik unsurlarning voqelanish xususiyatlari va turlari	166
Rustamov D. Mahmudxo‘ja behbudiy va jadidlar davrida til masalasi	170
Palvanov A. Some considerations concerning the organization of forensic linguistic expertise.....	175
Абдирахманова Д. Қуръони Каримнинг Олтинхон Тўра тафсир қилган матнида қўлланган соматик фраземаларнинг семантик таҳлили	178
Abdulxayeva M. Nutq hodisasiga olimlar munosabati masalasi	183
Axmedova X. Ot va taqlid so‘z turkumlari orasidagi omonimlikni farqlovchi matematik modellar	186